

**ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУДОВОГО ПРЕДСТАВНИКА
В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ЗА НЕНАЛЕЖНЕ ВИКОНАННЯ СВОЇХ ФУНКЦІЙ****RESPONSIBILITY OF JUDICIAL REPRESENTATIVE IN THE CIVIL LEGAL PROCEEDING
FOR THE IMPROPER REALIZATION OF ITS FUNCTIONS**

Русин О.Ю.,

аспірант кафедри цивільного права юридичного інституту

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Дана стаття має на меті висвітлити науково-теоретичні та практичні аспекти відповідальності судового представника в цивільному процесі за неналежне виконання своїх функцій. Питання відповідальності судового представника за неналежне виконання своїх функцій лежить в площині його матеріально-правових відносин з представлюваною особою. В чинному законодавстві найбільш детально врегульовано питання дисциплінарної відповідальності адвоката як представника, водночас потребує вдосконалення правове регулювання його цивільно-правової відповідальності. Питання відповідальності інших договірних представників, а також статутних та законних судових представників регулюються лише на рівні загальних положень про відповідальність.

Ключові слова: процесуальне представництво, судовий представник, відповідальність судового представника.

В данной статье рассматриваются вопросы ответственности судебного представителя в гражданском процессе. Ответственность судебного представителя за ненадлежащее выполнение своих функций определяется его материально-правовыми отношениями с доверителем. В действующем законодательстве наиболее детально урегулированы вопросы дисциплинарной ответственности адвоката как представителя, в то же время нуждается в совершенствовании правовое регулирование его гражданско-правовой ответственности. Вопросы ответственности других договорных представителей, а также уставных и законных судебных представителей регулируются лишь на уровне общих положений об ответственности.

Ключевые слова: процессуальное представительство, судебный представитель, ответственность судебного представителя.

This article concerns the question of judicial representative's responsibility in case of improper implementations of his functions.

The question of judicial representative's responsibility for improper implementations of his functions is related to his legal relationships with the person whose interests he's protecting. The question of an advocate's disciplinary responsibility is well-regulated in the active law for judicial representation. The legal adjusting of its civil liability needs some perfection in particular introduction of effective mechanism of risk insurance. The question not only of other contractual but also authorized and legal representatives are regulated by the general provisions about responsibility.

The judicial machineries of defence a person from his representative's improper actions in court it is necessary to consider his right to limit the authority of contractual and regulation representative and personally control his actions. A person has a legal right to apply the solicitor about replacement of his legal representative and judicial control for realization by the legal representative of row of perspective judicial rights. The person has an assured right to control actions of its representative in the process of judicial trial.

There are some limited possibilities to bring a judicial representative to responsibility for the improper implementation and it can be regarded as an argument in behalf of input of advocates' limited monopoly in the sphere of contractual judicial representative office.

Key words: judicial representative office, judicial representative, responsibility of judicial representative.

Серед осіб, які беруть участь у розгляді справи, особливе місце посідають судові представники, тобто особи, які захищають права та законні інтереси інших суб'єктів. На сьогодні вони розглядаються як самостійні учасники судового розгляду, наділені відокремленим правовим статусом. Одним з елементів, що визначає особливості правового статусу судового представника, є механізм його відповідальності перед особою, яку він представляє, за неналежне здійснення свої функцій в судовому процесі. Тому існує необхідність розглянути дане питання.

Питання правового статусу судового представника неодноразово висвітлювалися в літературі, зачіпаючи в тих чи інших аспектах і питання його відповідальності. Так, можна згадати дослідження С. С. Бичкової, В. В. Комарова, С. Я. Фурси, І. А. Павлуника, К. Г. Книгіна та ін. Однак розвиток правової доктрини, зміни процесуального законодавства, суспільно-політична дискусія щодо обмеження кола осіб, які можуть здійснювати судове представництво, вчергове змушують повернутися до розгляду даного питання.

Метою статті є висвітлення науково-теоретичних та практичних аспектів відповідальності судового представника в цивільному процесі за неналежне виконання своїх функцій, а також висунення пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства з даного питання. При цьому тематика даного дослідження не включає в себе розгляд питань щодо кримінально-правової та адміністративної відповідальності представника, а також відповідальності

за неповагу до суду та інші порушення порядку судового розгляду.

Питання відповідальності судового представника чинний ЦПК України не регламентує. При цьому можна відзначити, що у ЦПК УРСР від 18 червня 1963 року з даного приводу містилася ст. 117 «Відповідальність представників за несумлінне ведення справи», яка передбачала їх відповідальність у дисциплінарному порядку або в порядку громадського впливу.

На сьогодні ж, якщо проаналізувати чинне правове регулювання та наукові дослідження, то можна зробити висновок, що найбільш чітко у законодавстві врегульовано, а в літературі висвітлено питання дисциплінарної відповідальності адвокатів як судових представників; в іншому ж – з даного приводу діють загальні положення про договірну та позадоговірну відповідальність. Як відзначає М. В. Кравченко, в чинному Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», як і в його попереднику – Законі України «Про адвокатуру» від 19 грудня 1992 року, передбачено лише дисциплінарну відповідальність адвокатів [1, с. 130].

Адвоката може бути притягнуто до дисциплінарної відповідальності у встановленому порядку, а підставою для цього є вчинення ним дисциплінарного проступку, передбаченого законодавством (ч. 1-2 ст. 34 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). За вчинення дисциплінарного проступку до адвоката може бути застосовано одне з таких дисциплінарних стягнень: 1) поперед-

ження; 2) зупинення права на заняття адвокатською діяльністю на строк від одного місяця до одного року; 3) для адвокатів України – позбавлення права на заняття адвокатською діяльністю з наступним виключенням з Єдиного реєстру адвокатів України, а для адвокатів іноземних держав – виключення з Єдиного реєстру адвокатів України (ч. 1 ст. 35 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

При цьому необхідно розрізнити відповідальність адвоката за порушення, які завдають шкоди його клієнту, та відповідальність адвоката за порушення, які не стосуються належного виконання адвокатом своїх обов'язків стосовно клієнта. До останніх, зокрема, належать такі дисциплінарні проступки адвоката як: порушення вимог несумісності; невиконання рішень органів адвокатського самоврядування; порушення інших обов'язків адвоката, передбачених законом (ч. 2 ст. 34 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

Також необхідно чітко розуміти, що недосягнення учасником судового розгляду бажаного результату не може розглядатися як підстава для дисциплінарної відповідальності адвоката. Так, згідно ч. 3 ст. 34 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», не є підставою для притягнення адвоката до дисциплінарної відповідальності винесення судом або іншим органом рішення не на користь його клієнта, скасування або зміна судового рішення або рішення іншого органу, винесеного у справі, в якій адвокат здійснював представництво або надавав інші види правової допомоги, якщо при цьому не було вчинено дисциплінарного проступку. Водночас заборона притягнення до відповідальності адвоката або погроза застосування відповідальності у зв'язку із здійсненням ним адвокатської діяльності згідно із законом є однією із гарантій діяльності адвоката (п. 14 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»).

При цьому можна відзначити, що на практиці громадяни доволі часто зловживають своїм правом поскаржитися на непрофесіоналізм адвокатів, що їх обслуговують [2]. За власним спостереженням автора, в більшості випадків вони скаржаться на отримання адвокатом високої оплати та незабезпечення ним «виграшу у справі». А. В. Савченко з цього приводу вказує на недопустимість зловживання правом на звернення до кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, у тому числі ініціювання питання про дисциплінарну відповідальність адвоката без достатніх підстав, зокрема за скаргами, що не містять відомостей про наявність ознак дисциплінарного проступку, а також за анонімними зверненнями [3].

Продовжуючи розгляд питання про відповідальність адвоката як судового представника, можна процитувати В. М. Богославця: «Відповідальність адвоката, звісно, не може обмежуватися лише санкціями дисциплінарного характеру; право клієнта на відшкодування шкоди, заподіяної адвокатом внаслідок неналежного виконання останнім умов договору, має абсолютний характер і не може бути скасоване або обмежене договором між адвокатом та клієнтом» [4, с. 149]. С. Я. Фурса вказує, що аналіз адвокатської практики дозволяє дійти висновків про можливість завдання адвокатом матеріальної шкоди клієнту та необхідність її відшкодування [5, с. 34-35]. В даному випадку йдеться про цивільно-правову відповідальність адвоката, яка, відповідно до підстав виникнення, може бути договірною та позадоговірною.

Питання позадоговірної відповідальності адвоката пов'язані із вчиненням останнім цивільно-правового делікту поза межами правовідносин, що охоплюються договором про надання правової допомоги, на загальних засадах регламентуються положеннями глави 82 ЦК України. Водночас більш детального розгляду потребує відповідальність адвоката за неналежне виконання договору про надання правової допомоги як підстави виникнення

судового представництва; в літературі таку відповідальність, що настає у випадках невиконання чи неналежного виконання зобов'язання, прийнято розглядати як договірну [4, с. 140].

Як уже вказувалося, чинні Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та «Правила адвокатської етики», затверджені Установчим З'їздом адвокатів України 17 листопада 2012 року, регламентують лише питання дисциплінарної відповідальності адвоката; в зв'язку із цим іноді висловлюються думки про обмеження їх відповідальності лише даним видом. Зокрема, пропонується вважати, що положення п. 14 ч. 1 ст. 23 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» щодо заборони притягнення адвоката до кримінальної чи іншої відповідальності фактично унеможлиблює притягнення адвокатів до цивільно-правової відповідальності, в т. ч. щодо відшкодування збитків клієнту в разі порушення адвокатом своїх зобов'язань; вказане розглядається як одна з гарантій адвокатської діяльності [1, с. 130-132].

Однак подібні міркування щодо обмеження відповідальності адвоката слід розглядати як перебільшення. Більш обґрунтованими є твердження, що на сторони за договором про надання правової допомоги поширюються загальні положення зобов'язального та договірного права, в тому числі й про цивільно-правову відповідальність [1, с. 130-134].

Як відзначає В. М. Богославець, оскільки договір про надання правових послуг є цивільно-правовим, то слід вести мову саме про цивільно-правову відповідальність за порушення його умов. Застосування цивільно-правової відповідальності пов'язане із відшкодуванням збитків, стягненням завданої шкоди, сплатою неустойки [4, с. 139-140]. Також даний автор відзначає, що у більшості випадків протиправне порушення суб'єктивних прав в результаті невиконання чи неналежного виконання зобов'язання завдає моральних страждань; у зв'язку із цим постає питання про можливість компенсації моральної шкоди, що виникає із порушення договору про надання правових послуг. Судова практика та положення ст. 23 ЦК України допускають відшкодування моральної (немайнової) шкоди при порушенні умов договору про надання послуг [4, с. 142-143]. Також ряд науковців, зокрема К. Г. Книгін, пропонують додатково на законодавчому рівні закріпити відшкодування моральної шкоди, завданої некваліфікованими діями адвоката щодо надання правової допомоги [6, с. 4].

Необхідність захисту інтересів клієнта та забезпечення відшкодування адвокатом нанесеної йому неналежним наданням правової допомоги шкоди обумовлює питання про відповідні механізми, які б забезпечували відповідні гарантії. Зокрема як ефективний спосіб захисту майнових інтересів як адвоката, так і його клієнтів, в літературі розглядається страхування професійної відповідальності адвоката [7, с. 23]. Як відзначає Д. В. Кухнюк, обов'язкове страхування професійної відповідальності адвокатів є одним із міжнародних стандартів адвокатської діяльності, що знаходить своє відображення у законодавстві багатьох країн світу. Відповідно до п. 3.9. «Загального кодексу правил для адвокатів країн Європейського Співтовариства» від 01 жовтня 1988 року, адвокати завжди повинні бути застраховані від пред'явлення позовів, пов'язаних із недостатньою професійною компетентністю. На виконання цього припису більшість країн Європейського Співтовариства запровадили обов'язкове страхування професійної відповідальності адвокатів. Однак українське законодавство не містить норм, що регулювали б страхування професійної відповідальності адвокатів [7, с. 20].

Відповідальність за неналежне здійснення функцій судового представника інших осіб, які не є адвокатами, регламентується законодавством та відповідними договорами.

Так, здійснення договірною судового представництва можливе на підставі договору про надання правових послуг, як різновид якого розглядається договір про надання правової допомоги [4, с. 156]. При цьому суб'єктами надання правових послуг, на відміну від договору про надання правової допомоги, можуть бути не лише адвокати, але досить широке коло осіб: юридичні особи, об'єднання юридичних осіб, фізичні особи-підприємці тощо [4, с. 152-155]. Однак притягнення до цивільно-правової відповідальності виконавця за договором про надання правових послуг, як і за договором про надання правової допомоги як його різновиду, на практиці досить ускладнене.

Виконавцем за договором про надання правових послуг є, як правило, юрист, добре знайомий з усіма тонкощами законодавства, умовами настання відповідальності тощо, що дає йому значно більші можливості ухилитися від відповідальності за порушення договірних умов [4, с. 145-146]. Як приклад – зразок «Договору про надання правової допомоги, укладений з адвокатським об'єднанням», запропонований Національною асоціацією адвокатів України, не містить регламентації питань відповідальності адвоката за неналежне надання правової допомоги, лише п. 7.2. даної типової форми передбачено право клієнта відмовитися від договору у випадку незадовільного надання юридичної допомоги [8].

Таким чином, достатньо обґрунтованою видається пропозиція В. М. Богославця для захисту прав та інтересів замовника законодавчо закріпити можливість притягнення виконавця до відповідальності за невиконання або неналежне виконання договору про надання правових послуг або правової допомоги навіть без його вини; запропоновані положення урівнювали б учасників договірних відносин в їхніх можливостях захистити свої права й інтереси [4, с. 145-146]. З свого боку, вважаємо необхідним законодавчо закріпити типовий зразок Договору про надання правової допомоги адвоката, в якому передбачити положення щодо цивільно-правової відповідальності адвоката, а також запровадити механізм страхування цивільно-правової відповідальності адвоката.

На сьогодні сторони при укладенні договору вправі встановити відповідальність за невиконання чи неналежне виконання договірних зобов'язань, а при відсутності в договорі відповідних положень – керуватися загальними положеннями про відповідальність за невиконання чи неналежне виконання договору та відшкодування шкоди. Цілоком слід погодитися з Я. С. Фурсою, що у відповідному договорі «...має зазначитися обсяг повноважень адвоката щодо участі у цивільній справі, конкретизуватися умови договору про представництво та передбачитися відповідальність, яка може настати для адвоката у випадку неналежного виконання останнім обов'язків, взятих на себе за договором» [5, с. 26-27].

Також можливе здійснення представницьких функцій на підставі договору доручення. Зокрема в літературі достатньо часто саме даний договір розглядається як підстава для виникнення договірною представництва. Так, М. В. Кравченко розглядає його як різновид договору про надання юридичних послуг, в т. ч. щодо представництва інтересів замовника у судах [1, с. 90]. Однак положення глави 68 «Доручення» ЦК України не містять спеціальних норм щодо відповідальності повіреного, тому, як і в попередньому випадку, слід керуватися загальними положеннями цивільного законодавства щодо відповідальності за неналежне виконання договору.

Також можна вказати, що у законодавстві відсутні спеціальні норми, які б регулювали відповідальність за неналежне здійснення судового представництва юридичних осіб, що ґрунтується на внутрішньо-організаційних або трудових відносинах (статутне представництво); тут підлягають застосуванню загальні положення щодо відповідальності за неналежне виконання своїх трудо-

вих обов'язків або недотримання корпоративних норм [9, с. 13].

Слід відзначити, що при договірному та статутному представництві, процесуально дієздатна особа, яку представляють в суді, вправі обмежити повноваження свого представника шляхом встановлення заборони на реалізацію ряду процесуальних прав, а також його контролювати, оскільки може особисто з'являтися в судові засідання та схвалювати чи не схвалювати процесуальну поведінку свого представника.

Водночас дещо по-іншому регламентуються в законодавстві питання відповідальності законних представників. Так, що стосується законних представників неповнолітніх, то, відповідно до ст. 35 Закону України «Про охорону дитинства», у випадку порушення ними прав неповнолітніх, вони несуть цивільно-правову, адміністративну або кримінальну відповідальність відповідно до законів України.

Однак, слід враховувати, що особи, яких вони представляють, не наділені належним обсягом дієздатності, щоб самим припинити їх повноваження чи самостійно притягти до відповідальності [10, с. 33]. Як відзначає М. В. Логвінова, будь-яке правопорушення тягне за собою настання негативних правових наслідків; такими наслідками є застосування до правопорушника санкції конкретної норми права, тобто настання для нього відповідальності. Так, наприклад, ч. 3 ст. 152 СК України закріплює право дитини на захист своїх прав та інтересів; для цього дитина має право самостійно звернутися до органу опіки та піклування, інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування та громадських організацій, а по досягненню 14 років – до суду; але механізм реалізації цього права є досить складним, при вирішенні питання про захист суб'єктивних прав дитини в сімейних правовідносинах увагу треба зосереджувати на реальному механізмі реалізації [11, с. 174-175].

Загалом, як і в попередніх випадках, відповідальність законного представника за неналежне здійснення в суді представницьких повноважень чинним законодавством регулюється лише на рівні загальних положень. Що ж стосується можливостей його усунення від участі в судовому розгляді, то, згідно ч. 4 ст. 43 ЦПК України, суд може призначити або замінити законного представника за клопотанням малолітньої або неповнолітньої особи, якщо це відповідає її інтересам. При цьому можна звернути увагу, що положення ч. 4 ст. 43 ЦПК України не стосується інших випадків законного представництва, передбачених ст. 39 ЦПК України (захист прав та інтересів осіб, яких визнано безсумно відсутніми, а також спадкоємців до прийняття спадщини). При цьому законодавством покладено на вказаних суб'єктів обов'язок вживати заходів щодо захисту цивільних прав та інтересів підопічних (ч. 4 ст. 67, ч. 3 ст. 69 ЦК України та ін.). Усунення таких осіб від здійснення процесуального представництва можливе відповідно до загальних підстав, встановлених ст. 75 ЦК України, у порядку звільнення особи від повноважень опікуна або піклувальника. Також необхідно вказати на встановлений законодавством механізм судового контролю за реалізацією законним представником ряду розпорядчих процесуальних прав у цивільному процесі (ч. 5 ст. 174, ч. 6 ст. 175 ЦПК України) [10, с. 33-35].

Загалом можемо відзначити, що спеціальне правове регулювання відповідальності законних судових представників відсутнє, а положення ч. 4 ст. 43 ЦПК України стосуються лише можливості усунення за заявою малолітньої або неповнолітньої особи її законних представників при наявності для цього підстав (конфлікту інтересів, неналежного здійснення повноважень та ін.).

Питання відповідальності судового представника за неналежне виконання своїх функцій лежить в площині його матеріально-правових відносин з особою, інтереси якої він покликаний захищати. В чинному законодавстві найбільш детально врегульовано питання дисциплінарної

відповідальності адвоката за здійснення судового представництва, водночас потребує вдосконалення правове регулювання його цивільно-правової відповідальності, зокрема запровадження дієвого механізму страхування ризиків її настання. Водночас лише на рівні загальних положень регулюються питання відповідальності інших договірних представників, а також статутних та законних судових представників.

Що ж до відповідальності судового представника перед представлюваною особою за неналежне виконан-

ня своїх функцій в площині процесуальних відносин, то вона, на нашу думку, проявляється у достроковому припиненні його процесуальних повноважень або усуненні від участі у цивільному процесі.

В цілому ж достатньо обмежені можливості притягнення до відповідальності судового представника за неналежне виконання його функцій можна розглядати як один із аргументів на користь запровадження обмеженої монополії адвокатів у сфері договірної судового представництва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кравченко М. В. Щодо відповідальності адвокатів за порушення зобов'язань за договором з надання правової допомоги / М. В. Кравченко // *Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. – 2014. – № 3. – С. 130–134.
2. Родюк А. Заплатити за помилку / А. Родюк // *Юридична газета*. – 2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://yur-gazeta.com/publications/events/zaplatiti-za-pomilku.html/>
3. Савченко А. В. Регулювання дисциплінарної відповідальності адвоката в Україні в рамках інтеграції з ЄС / А. В. Савченко // *Часопис Академії адвокатури України*. – 2013. – № 4 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Chaau_2013_4_19/
4. Богославець В. М. Договори про надання послуг : монографія / В. М. Богославець. – Івано-Франківськ : ПНУ ім. В. Стефаника, 2009. – 176 с.
5. Фурса Є. І. Адвокат у цивільному процесі : науково-практичний посібник / Є. І. Фурса, С. Я. Фурса. – К. : Видавець Фурса С. Я. : КНТ, 2006. – 448 с.
6. Книгін К. Г. Цивільно-правове регулювання договору надання послуг адвокатом : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук за спец. : 12.00.03 «цивільне право та цивільний процес ; сімейне право ; міжнародне приватне право» / К. Г. Книгін. – Одеса, 2015. – 20 с.
7. Кухнюк Д. В. Актуальні питання страхування професійної відповідальності адвокатів в Україні / Д. В. Кухнюк, А. В. Кухар // *Адвокат*. – 2012. – № 12. – С. 20–23.
8. Зразок Договору про надання правової допомоги [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://unba.org.ua/assets/uploads/legislations/inshidokumenty/zrazky/zrazok-dogovir-pro-nadannya-pravovoi-dopomogy-advokatske-obyednannya.pdf>
9. Головченко В. Юридичні наслідки порушення морально-етичних норм / В. Головченко // *Юридичний вісник України*. – 2014. – № 5. – С. 13.
10. Іванчулинець Д. В. Контрольно-процесуальний механізм обмеження повноважень законного представника в цивільному процесі / Д. В. Іванчулинець // *Адвокат*. – 2012. – № 3. – С. 33–35.
11. Логвінова М. В. Особливості сімейно-правових санкцій / М. В. Логвінова // *Методологія приватного права : сучасний стан та перспективи розвитку : Збірник матеріалів II міжнародної науково-практичної конференції (м. Київ, 22-23 травня 2009 року) / Ред. кол. О. Д. Крупчан (голова), Н. С. Кузнецова, Я. М. Шевченко та ін.* – К. : НДІ приватного права і підприємництва АПРН України, 2009. – С. 174–179.